

Hobyar Mescidi Çinileri için Koruma Önerisi*

Conservation Proposal for Hobyar Masjid Tiles

Ebru Köse Koçak, *Geleneksel Türk sanatları Bölümü, İğdır Üniversitesi*

Özet

Roma, Bizans ve Osmanlı imparatorluğuna başkentlik yapan İstanbul, kültürel zenginliği ile dünyayı her zaman cezbeden önemli bir metropoldür. Bu şehrin sahip olduğu nice esere ev sahipliği yapan en eski yerleşim yerlerinden biri Tarihi Yarımada bölgesi, tarihten bu yana biriktirdiği kültür varlıklarıyla UNESCO'nun Dünya Miras Listesi'ne girmiştir. Tarihi Yarımada; Topkapı Sarayı, Ayasofya, Sultan Ahmet Cami gibi büyük anıtlarla çevrili, ticari ve kültürel turizmin yoğun olarak yaşandığı bir bölgedir. Tarihi Yarımada'da Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemine ait birçok çinili yapı vardır.

Bu çalışmada Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'ne ait 20. yüzyıl başlarında Vedat Tek tarafından yapılan Hobyar Mescidinin süslemesinde kullanılan çiniler incelenmiştir. Mescidin iç ve dış cephe bezemesinde kullanılan tarihi çiniler, o dönem Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Efendi'nin atölyesinde üretilmiştir. Hobyar Mescidinin cephelerini süsleyen tarihi çinilerin belgelemesi yapılarak kayıt altına alınması sağlanmıştır. Belgelemenin esas amaçlarını kapsayacak şekilde çiniler ile ilgili detaylı araştırmalar yapılmış ve fotoğraflar çekilmiştir. Yerinde birebir gözlem yapılarak çinilerin mevcut durumu değerlendirilmiş, bozulmalar lejantlara işlenmiştir. Çinilerin hasar tespit planları ve desenleri çizildikten sonra, onarımı ve korunması durumuyla ilgili öneriler getirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Hobyar Mescidi, çini, koruma, onarım.

Akademik disiplin(ler)/alan(lar): Geleneksel Türk sanatları, eski çini onarımları, kültür varlıklarını koruma ve onarım.

Abstract

Istanbul, the capital of the Roman, Byzantine and Ottoman empires, is an important metropolis that has always attracted the world with its cultural richness. One of the oldest settlements in this city, which is home to many artifacts, the Historic Peninsula has been included in the UNESCO World Heritage List with the cultural assets it has accumulated throughout history. Historical Peninsula: Surrounded by great monuments such as Topkapı Palace, Hagia Sophia and Sultan Ahmet Mosque, it is a region where commercial and cultural tourism is intense. There are many tiled structures belonging to the Ottoman and Republican Periods on this Historic Peninsula.

In this study, the tiles used in the decoration of the Hobyar Masjid built by Vedat Tek at the beginning of the 20th century, belonging to the First National Architecture Period, are examined. The historical tiles used on the interior and exterior facades of the mosque were produced in the workshop of Hafız Mehmed Emin Efendi from Kütahya at that time. The historical tiles adorning the facades of the Hobyar Masjid were documented and recorded. To cover the main purposes of the documentation, detailed research and a photographic survey have been made. The current condition of the tiles was evaluated and recorded by making observations on-site. After the damage assessment plans and patterns of the tiles are drawn, recommendations are made regarding their repair and protection.

Keywords: Hobyar Masjid, tiles, protection, repair.

Academic discipline(s)/field(s): Traditional Turkish arts, ancient tile repairs, conservation and restoration of cultural heritage.

*Bu çalışma, yazarın 2021 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı'nda (Çini Tasarımı ve Onarımı) tamamladığı '20. yy. İstanbul Tarihi Yarımada Bölgesi Çinili Yapıları ve Liman Han - Hobyar Mescidi Çinilerinin Koruma Önerisi' isimli sanatta yeterlik tezinden üretilmiştir.

- **Sorumlu Yazar:** Ebru Köse Koçak, İğdır Üniversitesi, Geleneksel Türk sanatları Bölümü.
- **Adres:** İğdır Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi (Suveren Kampüsü).
- **e-posta:** ebrukose.gazi@gmail.com
- **ORCID:** 0000-0001-8610-7316
- **Çevrimiçi yayın tarihi:** 04.07.2022
- **doi:** 10.17484/yedi.992825

Geliş tarihi: 08.09.2021/ **Kabul tarihi:** 02.06.2022

1. Giriş

Türkiye’de kültür varlıklarının korunmasıyla ilgili ilk yasal düzenleme 13 Şubat 1869’da yürürlüğe giren *Asar-ı Atika Nizamnamesi*’dir (Ahunbay,1996, s. 136). Osmanlı Devleti 1874, 1884 ve 1906’da çıkardığı nizamnamelerde tanımları daha kapsamlı hale getirmiş ve eserlerin yurtdışına çıkarılmasını önlenmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti *Asar-ı Atika Nizamnameleri*’ni çıkartarak koruma onarım konusunda yasal bir zemin oturtmaya çalışmıştır. Eserlerin yurtdışına kaçırılması konusunda tedbir amaçlı çıkarılan bu nizamnamelerin pek başarılı olduğu söylenemez (Madran,1996, s. 62; Mumcu,1969, s. 73). Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra batıya ayak uydurma sürecinde; yasalar yayınlanmış, Evkaf-ı Hümayun Nezareti ve Müze-i Hümayun gibi yeni kurumlar açılmıştır. Osman Hamdi Bey’in¹ arkeolojik kazıları ile müzecilik alanındaki çalışmaları bu dönem için önemli gelişmelerdir. Cumhuriyet Dönemiyle birlikte bu alanda yapılan çalışmalar Mustafa Kemal Atatürk tarafından daha kapsamlı hale getirilmiştir. Bu dönemde ‘anıt-sal’ yapının korunması kavramı tartışılmaya başlanmıştır. İlk olarak Mustafa Kemal’in buyruğu ile ‘Müzeler ve Asar-ı Atikalar Hakkında Talimat’ adlı 5 Kasım 1922’de yayınlanan genelge valiliklere gönderilmiştir. Koruma ve onarım çalışmaları Büyük Millet Meclisi, belediyeler ve özel idareler gibi kurumlara devredilmiştir².Cumhuriyet Döneminde müzeler çoğalmış ve daha yaygın hale gelmiş, tarihi eserleri tespit etme, arşivleme çalışmalarına önem verilmiştir (Madran, 1996, s. 65; Madran ve Özgönül, 2002, s. 4). 1924’te Topkapı Sarayı müzesi, 1930’da Etnografya Müzesi açılmıştır (Kaderli, 2014, s. 36).1930 ve 1935 yıllarında çıkarılan yasalarda düzenlemeye gidilmiştir. 1947’de ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi) Türkiye Milli Komitesi kurulmuştur. 1967’de Venedik Tüzüğü kabul edilmiştir. 1957’de GEAYK (Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu) kurulmuştur. 1967’de ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) Türkiye Milli Komitesi kurulmuştur. Türkiye 1969’da ICCROM (Kültür Varlıklarının Konservasyonu ve Restorasyonu Konusundaki Uluslararası Araştırma Merkezi) üyesi olmuştur. 1983’te 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir. GEAYK kaldırılmış yerine Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu ve Bölge Koruma Kurulları kurulmuştur (Kaderli, 2014, s. 36).

İki buçuk asırlık tarihi geçmişiyile İstanbul, iki imparatorluğa ev sahipliği yapmıştır. Asya ve Avrupa arasında köprü durumunda olması dünya için her zaman önemli olmuştur (Dinçer vd., 2009, s. 311). İstanbul’un en eski yerleşim yerlerinden biri olan, İstanbul Boğazi, Haliç ve Marmara Denizi ile çevrili olan Tarihi Yarımada’nın kuruluşu M.Ö. 7. yüzyıla dayanır (Kuban,1996, s. 17). İstanbul’un merkezi konumunda olmasıyla her zaman dikkat çeken Tarihi Yarımada, 1986 yılında Unesco tarafından dünya miras listesine girmiştir. İstanbul 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti olmayı başarmıştır. Ticari ve kültürel faaliyetlerin yoğun olduğu bölge, açık hava müzesi gibi her dokusunda tarihin izlerini taşımaktadır. 1995’te Tarihi Yarımada’nın sit alanı ilan edilmesi, bölge ile ilgili daha somut adımların atılmasına neden olmuştur (Aydın, 2017, s. 87). Tarihi Yarımada bölgesi, tarihte olduğu gibi şimdi de İstanbul’un merkezi bölgelerinden biridir. Bölge için, ticari ve kültürel ziyaretlerin çok olması ülke ekonomisi için avantaj sağlarken artan nüfus ve araç trafiğinin neden olduğu tahribatlar tarihi yapılar için dezavantaj oluşturmaktadır. Yarımada da İmparatorluklardan Cumhuriyet Dönemi’ne kadar tarihlenen taşınır, taşınmaz bir sürü kültür varlığı vardır. Batı’da mimaride eklektizm dalgaları yayılırken, İmparatorluktan cumhuriyete geçen Türkiye’de mimarlar; mimaride kendi kimliğini oluşturmak için Birinci Ulusal Mimarlık akımını (1908-1930) başlatmıştır (Sözen, 1984, s. 28). Türk mimarisini yabancı mimarlardan ve batı etkisinden arındırma düşüncesinin hakim olduğu bu dönem; gar, hastane, okul, meclis binası, cami, banka, müze, tiyatro gibi kamu yapıları yapılmıştır. Bu dönem yapılarında *Neoklasik tarz* ve *Art Nouveau* etkileri görülmektedir. Akımın mimarları yapılarına; Osmanlı mimarisinin elemanlarını ve geleneksel bezemesini entegre etmeye çalışmıştır. Yapıların en karakteristik özelliklerinden biri iç-dış cephelelerinde kullanılan çinilerdir.

Bu dönemin ruhunu en iyi yansıtan yapılardan biri Hobyar Mescididir. Hobyar Mescidi Tarihi Yarımada’nın görkemli klasik dönem camilerinin yanında mütevazı ama gösterişli Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi

¹ Osman Hamdi Bey (1842-1910); Osmanlı arkeolog, müzeci ve ressamdır. Osmanlı sadrazamlarından İbrahim Ethem Paşa’nın oğludur.1857’de Paris’te hukuk eğitimi ve güzel sanatlar eğitimi almıştır. 1881’de Müze-i Hümayun’un müdürlüğüne başlamıştır, daha sonra burayı İstanbul Arkeoloji Müzelerine dönüştürmüştür. Sanayi Nefise Mektebi’nde uzun yıllar müdürlük yapmıştır. İlk Türk arkeoloğudur. Birçok kazı yaptırmıştır. Eski eserleri koruma ve yurtdışına çıkarılmamasını sağlamak üzere 1884’teki *Asar-ı Atika Nizamnamesi*’nin çıkarılmasını sağlamıştır (Cezar, 1971, s. 133-477).

² Saraylar, kasırlar Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne, medreseler ve medrese arsaları Maarif Vekâletine (Millî Eğitim Bakanlığı) mektepler Özel İdarelere bırakılmıştır. Sebül, çeşme şadırvanlar belediyelere bırakılmıştır. Eski köprülerin bakım ve onarımı Nafia Vekâletine (Bayındırlık Bakanlığı) bırakılmıştır.

yapılarından biridir. Akımın öncü mimarlarından Vedat Tek'in eseri olan mescidin iç³-dış cephesini 20. yüzyılın Kütahya'sında az kalan sayılı atölyelerden biri olan Hafız Mehmed Emin Efendi'nin ürettiği çiniler süslemektedir. Mimari ve sanatsal açıdan incelenen yapılardaki en önemli bezeme ürünü olan çini; kökleri Uygurlara kadar dayanan geleneksel motiflerle süslenmiş seramik üründür. Çini-seramik malzeme dayanıklı olması ve estetik açıdan güzel görünmesi nedeniyle mimaride tarihin en eski zamanlarından bu yana tercih edilmiştir. İklim şartları ve insanlardan kaynaklı etkenler çinilerde zamanla ciddi tahribatlar oluşturmaktadır. Bu eserlerdeki tahribat riskini bitirmek ya da azaltmak için aktif pasif koruma çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmaların en önemli aşaması eser ile ilgili yapılacak belgelemedir. Bu makalede de Hobyar Mescidi çinileri belgelenerken çinilerdeki bozulmalar tespit edilmiştir. Bu tespitler üzerinden koruma önerisi getirilmiştir.

1.1. Hobyar Mescidinin Tarihçesi

Hobyar Mescidinin (bkz. Şekil 1) ilk olarak Fatih Döneminde 1437 (H. 878) tarihinde Hoca Hubyar tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Yaptırılan ilk mescit zamanla harap olmuş ve Büyük Postane inşaatı sırasında tamamen yıkılmıştır. Önce onarılması düşünülen mescidin, daha sonra yeniden yapılmasına karar verilmiştir (Batur, 2003, s. 94). Hobyar adıyla o dönemde iki mescit yaptırıldığı, yaptırılan ilk mescidin banisinin Üveys Paşa olduğu ve mescidin 16. yüzyılda yaptırıldığı, 1692'de çıkan yangında yanan ilk mescidin, arsasının Cerrahpaşa Hastanesi'ne verildiği bilinmektedir (Ayverdi, 1953, s. 16). Öz'e (1987) göre 1476 (H. 881) tarihli Vakıf Tahrir Defterinde Hobyar Mescidine ve yandığı bilinen Cerrahpaşa'daki diğer mescide 2300 akçe para tahsis edildiği yazmaktadır.

Eski caminin yerine daha küçük boyutta yapılan mescidin inşasında Mimar Vedat Bey ile Mimar Muzaffer Bey birlikte çalışmıştır. Minarenin tamamlanması uzun sürünce eleştiriler geldiği, Mimar Muzaffer Bey'in de bunlara cevap verdiği bilinmektedir. Mimar Vedat Tek tarafından tasarlanan mescidin yeri değiştirilmemiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden ulaşılan belgeler ve Büyük Postane inşaatı sırasında çekilen fotoğraflardan ve mescidin giriş kapısındaki kitabeden (H. 1327/M. 1907) mescidin yapımına 1907'de başlandığı anlaşılmaktadır. Batur'a (2003) göre, yapımına 1907'de başlanan mescit 1911 yılında bitirilmiştir. Vedat Tek'in kendi tasarım anlayışını kattığı yeni mescit, dönemin camilerinden farklıdır. Mescit Erken Osmanlı Dönemi türbelerini anımsatır. Osmanlı camilerinin iç mekanlarında görmeye alışık olduğumuz çini bezemenin dış cephede pencere alınlıkları, kemer köşe dolguları gibi yerlerde kullanılması bu farklılığı açıklamaktadır.

1.2. Hobyar Mescidinin Mimari ve Bezeme Özellikleri

İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu dosyalarından ulaşılan bilgilerde; Hobyar Mescidi, Eminönü ilçesinin Sirkeci Semtinde, Hobyar Mahallesi Aşir Efendi Caddesi 24 pafta, 424 ada, 3 parselde kayıtlı olduğu yazmaktadır. Yeni mescidin, eski camiye (9m² x 9m²) göre daha küçük boyutlarda 7.5m² x 7.5m², kare ve sekizgen planlı bir yapı olduğu bilinmektedir (Batur, 2003, s. 94). Eğimli bir arazi üzerinde olan kagir mescidin, güneybatısında tek şerefeli minaresi vardır. Birinci Ulusal Mimarlık dönemi etkilerinin hakim olduğu mescidin geniş saçaklı kubbesi, saçak altındaki ahşap payandaları, ikili mukarnas ve dilimli kubbesi vardır. Mescidin pencerelerinin büyük olması iç mekânın daha fazla ışık almasını sağlamıştır. Dış cephede pencere kenarları, alınlıkları ve dar cepheleri çiniler ile bezenmiştir. Mescidin ikiz pencerelerinin arasında mermer sütunlar kullanılmıştır. Pencere açıklıklarının yükünü zemine aktarmak için taşıyıcı olarak sivri kemerler kullanılmıştır. Pencere çevresi ve kemer köşe dolguları da çiniyle bezenmiştir. Saçakla duvar arasında zikzaklı silme kullanılmıştır. Mescidin tavan örtüsü kurşunla kaplıdır ve kubbenin üstünde bir alemle sonlandırılmıştır. Mescidin camiye bitişik tek şerefeli minaresi vardır ve şerife altında mukarnas kullanılmıştır. Minarenin saçağı ve kubbe şeklindeki külâhı vardır. 1987 yılında alınan karar ile mescidin doğu tarafına, kötü durumdaki namazgah ile tuvalet yıktırılmış ve yerine dikdörtgen planlı ek bina yapılmıştır⁴. En son 2005'te onarım görmüştür. Bu onarımda kapı, korkuluk, minber gibi ahşap elemanları da yenilenmiştir.

Vedat Tek'in yapıları tasarlariken oldukça titiz davrandığı eskiz defterindeki çalışmalardan anlaşılmaktadır. Çizimlerde; yapının mimarisi kadar bezemesinde kullanılacak çinilerin kompozisyonlarını bile tasarladığı görülmektedir. Hobyar Mescidi bezeme ve mimarisiyle Büyük Postane ile uyum içindedir. Mescidin Üzerindeki çiniler alanların ölçüsüne göre tasarlanıp üretilmiş ve monte edilmiştir. Çinilerin Mehmet Emin Usta'nın atölyesinden sipariş edildiği; güneydoğu cephede küfi yazılı panonun köşesindeki ustanın

³ Mimar Vedat Tek'in Hobyar mescidini yaptığı yıllarda sadece dış cephesi çinilerle kaplanmıştır. Sonradan ek bina yapılmasıyla bir cephesi içerde kalmıştır.

⁴ İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu ve KUDEB dosyalarından ulaşılan bilgiler.

eserlerinde bulunan 'Amel-i Mehmet Emin min telamiz-i Mehmet Hilmi' yazısından anlaşılmaktadır. Mescidin bezemesinde kullanılan çinilerde genel olarak kobalt mavi, beyaz, siyah, turkuaz, yeşil, kırmızı ve sarı renkler görülmektedir. Kompozisyonlarda bitkisel motifler, geometrik motifler, sülüs ve kûfi yazılar kullanılmıştır. Pencerelerin kemer köşe dolgularında yer alan çinilerde rûmi, hatayî, penç, goncagül ve sivri dişli yapraklardan oluşan kompozisyon görülmektedir. Bazı pencerelerde kompozisyonlar aynı kullanılırken sadece renklerin değiştiği anlaşılmıştır.

Güney doğu cephede ve giriş kapısının bulunduğu cephedeki çini panolarda geometrik geçmeler ve kûfi hattı ile yazılan 'Elhamdülillah'⁵ yazılı kompozisyon görülmektedir. Postaneye bakan dar cephedeki çini panoda da geometrik motifler kullanılmıştır. Mescidin içinde kalan giriş cephesindeki pencerenin bezemesi, kuzey ve doğu cephelerdeki bezemeler ile aynıdır sadece sağ kenarındaki bordürde ikili yıldız motifi sıralanmıştır.

Mescidin iç mekân bezemesi dış cephelere göre daha sade görünmektedir. Duvarda madalyon şeklinde çini panolar asılıdır. Dokuzgen panoların ortalarında hat, kenar bordürlerinde geometrik geçmeler kullanılmıştır. Mescidin içinde ahşap minber ve kürsü bulunmaktadır. Duvarda asılı çini panolarda; Allah, (Cellecâlâlehû), Muhammed (Aleyhisselâm), Ömer (El Faruk Radiyallahu Anh), Ali (Radiyallahu Anh), Hasan (Radiyallahu Anh), Hüseyin (Radiyallahu Anh), Osman (Radiyallahu Anh), Ebubekir (Radiyallahu Anh), dikdörtgen çini panoda Besmele ile başlayan ihlas suresi, "Vemâ tevfiği illâ billâh" (Yazır, 2005) yazılıdır⁶. Kaboğlu'nun (2010) tezinde bahsettiği iç mekan giriş cephesinde, kufi hatlı panonun altında. 'İnnessalate kanet alel mü'mine kitaben mevkuta (H. 1327)' yazılı kitabeye fotoğraf çekimlerinde rastlanmamıştır.

Şekil 1. Hobyar Mescidi.

Şekil 2. Hobyar Mescidi güney cephe.

2. Hobyar Mescidi Çinilerinin Mevcut Durum Tespiti ve Hasar Tespit Planları

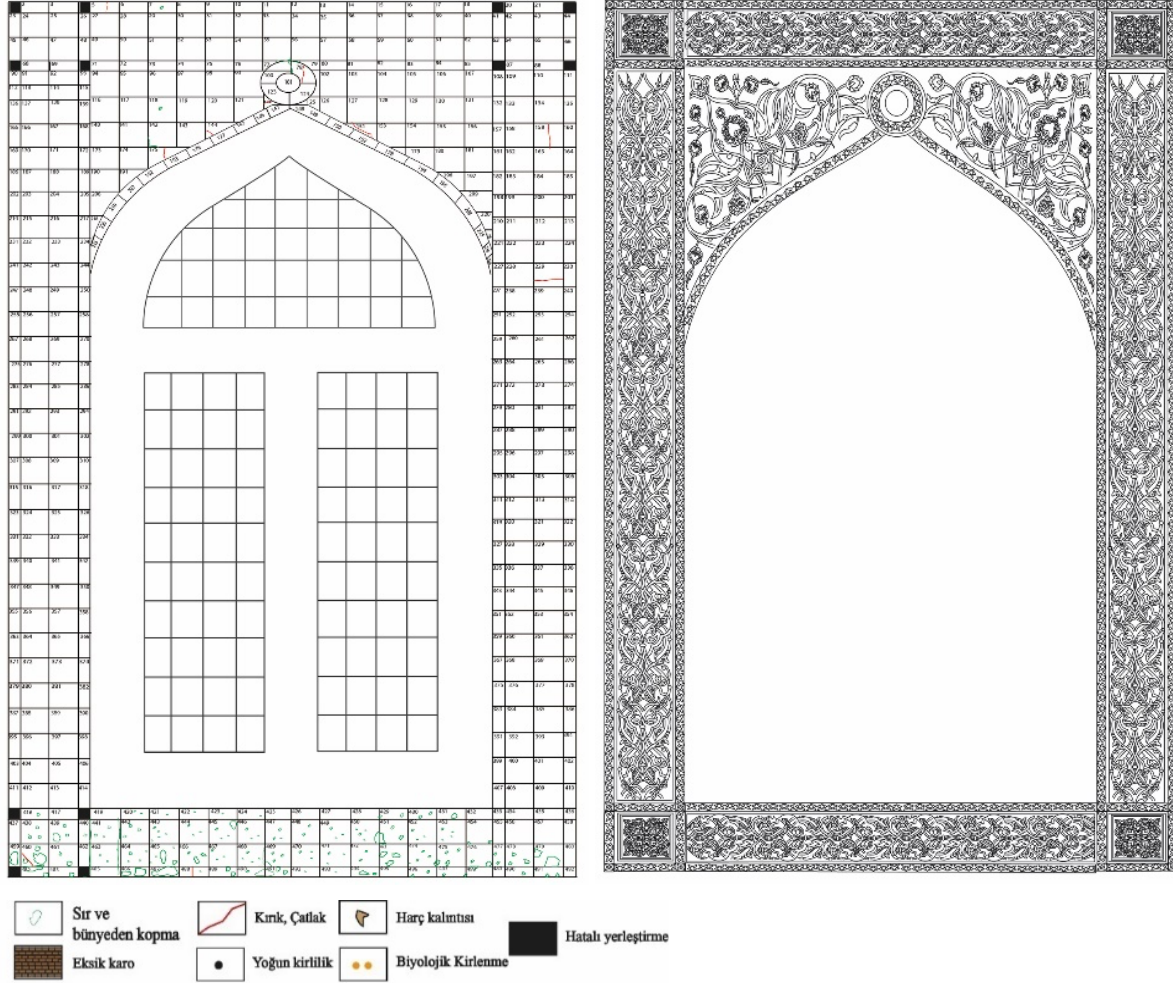
Hobyar Mescidi çinileri belgeleme aşamaları ilk önce mescit ile ilgili IV Numaralı Kültür Varlıkları Koruma Kurulu'ndaki dosyaları incelemekle başlamıştır. Dosyalarda; mescide yapılan koruma onarım çalışmaları ile

⁵ Hat yazısı okuması Özkan Birim tarafından yapılmıştır.

⁶ 'Başarım ancak Allah'tandır'. Hud Suresi 88. Ayet (Yazır, 2005). Hat yazısı okuması Halil İbrahim Yıldırım tarafından yapılmıştır.

ilgili belgeler incelenmiş ve yapının rölevaleri elde edilmiştir. Mescidin genel yakın fotoğrafları çekilmiştir. Mescidin çinilerinin hasar lejantları ve desenleri çizilmiştir. Bozulmalar simgesel olarak gösterilmiştir. Çinilerin hasar durumu her cephede farklılık göstermektedir. Bazı cephelerde çiniler çok fazla hasarlıyken bazı cephelerde az hasarlı olabilmektedir. Genel olarak kayıp çini karo gözlenmemiştir.

Hobyar Mescidinin bezeme programında; kuzey, güney, doğu ve batı cephesinde bulunan pencerelerde ve kuzey doğu, güney doğu cephelerinde çini kullanılmıştır. Mescidin güney ve iç cephesi pencere kenarı ve köşelerindeki çinilerden el ile alınan ölçümlerde çini karolar; 19,5 cm x 19,5cm – 20cm x 20cm'dir. Diğer küçük boyutlu (bordür) çiniler; 7cm-7,5cm x 20cm ve 7cm x 7cm olarak ölçülmüştür. Hobyar Mescidinin kuzey cephesi pencere kenarında 490'a yakın çini karo kullanılmıştır. Bu sayısal değerler diğer pencerelerdekilerle (iç cephedeki pencere hariç) aşağı yukarı aynıdır.

Şekil 3. Pano 1 hasar tespit planı desen restitüsyonu.

2.1. Hobyar Mescidi Çinilerindeki Bozulmalar ve Koruma Önerisi

Eserin tarihi durumu yaşı ve geçirdiği onarımlar göz önünde bulundurularak koruma aktif (etkin) veya önleyici (pasif) koruma olarak belirlenir. Önleyici koruma yapıdaki bozulmaların nedenlerinin araştırılması ve bitirilmesine yönelik bir uygulamadır. Yapının dışardan gelecek tehlikelere karşı güvenliğinin artırılması ve yapının içindeki nem sıcaklık kontrolünün ayarlanması gibi doğrudan esere müdahale edilmeden çevresel koşulları iyileştirmek yöntemidir. Diğer bir yöntem olan aktif koruma da eserin malzemesine, üretim teknolojisi ve bozulmalarına bakarak esere zarar vermeyecek şekilde geri dönüşümü olan tüm müdahale işlemleridir. Çini malzeme, üretimde oluşabilecek teknik hatalar, çevresel etkenler ve insan kaynaklı yanlış onarımlar gibi birçok farklı sebeplerden dolayı hasar almaktadır. Çini seramik malzemeye yapılacak müdahaleler minimum düzeyde ve işin uzmanları tarafından yapılmalıdır. Eserin analizi için uygun olan yerlerden örnek parçalar alınarak eserin üzerinde nem-sıcaklık dağılımını gösteren iklim ölçümleri yapılır. Örnek alınan eser için önce nitel gözleme dayalı bir inceleme yapılır.

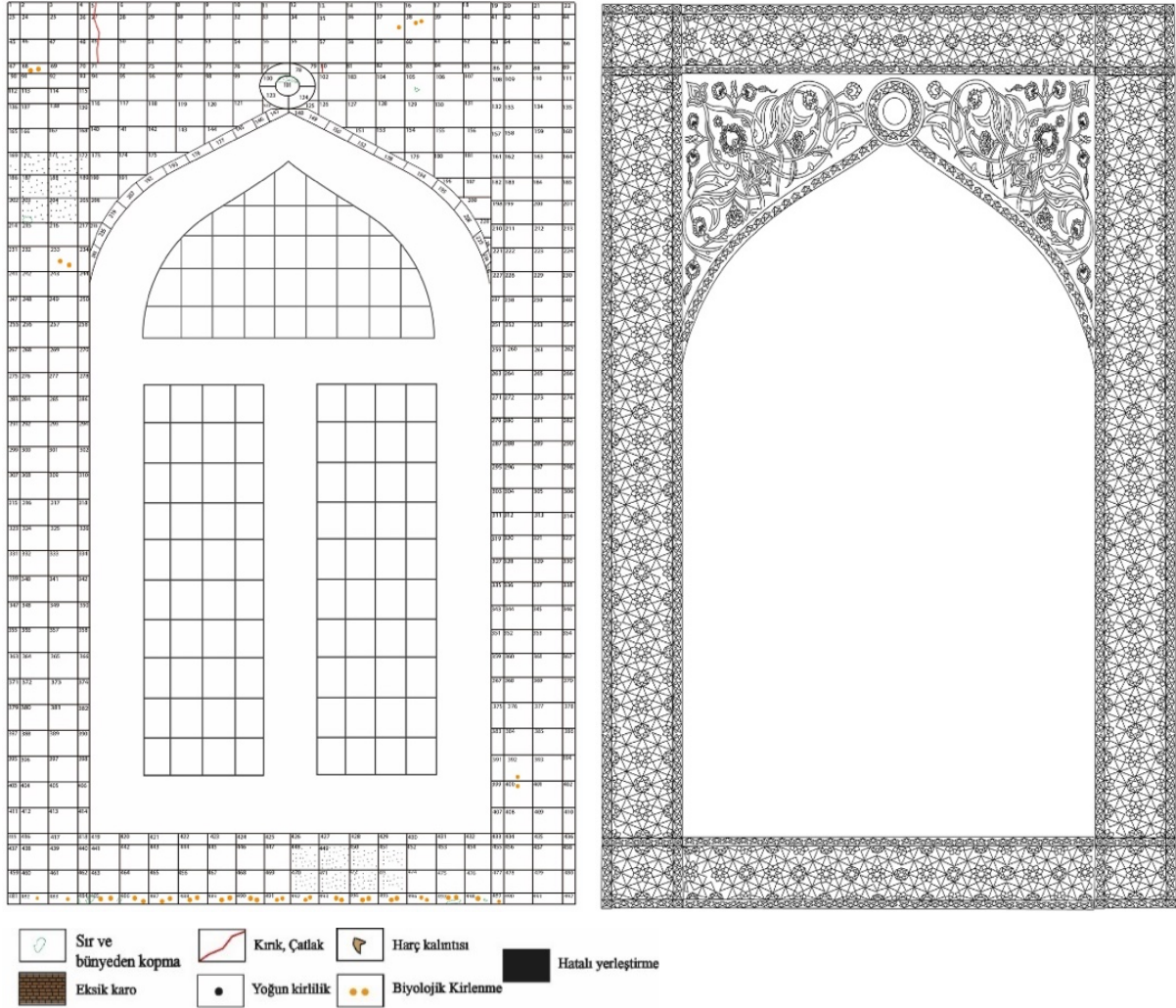
Nerden alındığı-malzemesi-sağlamlık durumu kayıt altına alınır. Örneklerin renk malzeme ve yapım tekniğinin değişiklik gösterdiği yerden olması önemlidir. Alınan örnekler hassas bir şekilde tarihleriyle arşive konulacak şekilde saklanmalıdır. Bu örnekler Petrografik Analiz ve Mikroskobik İnceleme yapılır. Bu sonuçları yerinde alınan notlar ile karşılaştırmak önemlidir. Fiziksel ve kimyasal özelliklerin belirlenmesi için gerekli test programlarıyla malzemenin; gözeneklilik, nem, tuz ph vs incelemesi yapılır. Yüzeysel analizler için XRF cihazı kullanılabilir (Alkan vd., 2009, s. 7).

Şekil 4. Pano 2 Hobyar Mescidi doğu cephe.

Genel olarak bakıldığında, Hobyar mescidi çinilerinde; Tarihi Yarımada bölgesindeki 20. yüzyılda yapılan diğer tarihi çinili yapılarda da rastlanan yüzey ve derinlerde oluşan kirlenmeler göze çarpmaktadır. Bunlar oksidasyon, biyolojik kirlilik, trafik, yanlış onarımlar ve tuzlanmanın yarattığı hasarlar olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. Şekil 2 ve Şekil 4). Çatıdan veya zeminden yağmur sularıyla gelen nem çini bünyeye çok zarar vermektedir. Toprakta çözünmüş sularla gelen nem yapıdaki çözünebilir tuzlarla birlikte buharlaşmanın olduğu yüzeye doğru hareket eder. Bu da yüzeyde veya altta kristalleşmeye neden olur. Nemin yüksek olması ile çözünme az nem ile kristalleşme; sır yüzeyinde dökülme duvarda dağılmalar görülebilir (Belli, 2009, s. 59; Henry et al., 2015, s. 12). Kristalleşme; harcın içinde kristallerin nemsiz ortamda büyümesiyle oluşur. Genişleyen kristaller harcı çatlatır veya tuz şeklinde ortaya çıkar. Soğuk havalarda cam yüzeyinde ve duvarlarda biriken nem ısı düştükçe yoğunlaşma oluşur eğer ortamda kirli hava da mevcutsa bu yoğunlaşma çini yüzeyinde korozyona neden olur (Işıksan, 2008, s. 74). Hobyar mescidinin araç trafiğine açık olan caddesindeki cephede (bkz. Şekil 2); egzozdan çıkan gazların etkisiyle çini yüzeyinde siyah bir kirlilik oluşturduğu görülmektedir. Kuş pisliği veya gözle görülmeyen ama yüzeyden bünyeye kadar ciddi hasarlar bırakabilen mikroorganizmaların (bakteriler, algler, mayalar, küfler) yarattığı mikrobiyolojik kirlilikler gözlemlenmiştir (bkz. Şekil 4, Şekil 5, Şekil 8 ve Şekil 9). Masum gibi görünen toz tabakası da zamanla nemle birlikte sır çatlağından bünyeye girerek daha kalıcı kirlenmelere neden olur.

Bu kirlilikler için mekanik temizlik ya da kimyasal temizlik uygulanmaktadır. Mekanik temizlik bisturi, ahşap aletler, diş fırçası gibi aletlerle yapılır. Eğer kirlilik giderilmezse kimyasal temizlik uygulanır. Çini yüzeyinde oluşan kirlenme, saf su ve alkol karışımı pamukla bastırılarak temizlenir. Bu yöntemle çıkmayan lekeler alkollü suya ilave edilen kâğıt havluya sarılarak birkaç saat bekletilerek çıkarılır. Tetrakloroetilen, amonyum bikarbonat ve sodyum bikarbonat gibi çözücüler de daha derinlerde oluşan kirlenmeler için kullanılabilir (Buys & Oakley, 1996, s. 121-126). Çinilerin düzenli bakımı ve temizliğinde bu tarz kirlenmelerin önüne geçilecektir ve sorun büyümeden çözülecektir. Uzun süreli biyosidal (kimyasal) ürünlerin kullanılması çok tavsiye edilen durum değildir. Sır çatlağı olan çinide yüzeyden bünyeye giren kimyasallar geri dönüşü olmayan hasarlar bırakabilir.

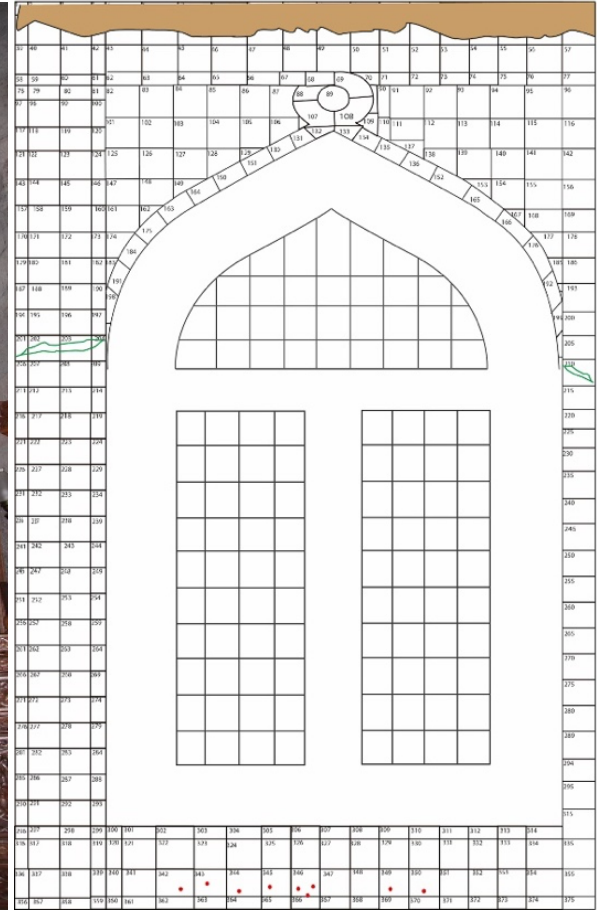

Şekil 5. Pano2 hasar tespit planı desen restitüsyonu.

Hobyar mescidinde diğer karşılaşılan en büyük problem çini yüzeyinde ve bünyede oluşan kopmalardır (bkz. Şekil 2 ve Şekil 3). Güney cephedeki pencerenin alt kısımlarında irili ufaklı bünyeden kopmalar, sır kopmaları, kılcal çatlaklıklar görülmüştür. En köşedeki dörtlü karonun çevresindeki küçük bordürlerin yerleşim yerinin doğru olmadığı görülmektedir. Dökülmelerin ve kopmaların olduğu yüzeylere sağlamaştırma amaçlı paraloid B72 (%3 lük-%5'lik) ince bir tabaka halinde yüzeye enjekte edilmeli ya da fırça yardımıyla sürülmelidir. Bu işlem kopmaların ve çatlakların ilerlemesini engelleyen bir yöntemdir. Kırılan çiniler paraloid B72 veya başka reçinelerle yapıştırılabilir. Kullanılan bu malzemelerin geri dönüşümlü olması ve ilerde oluşabilecek nem sıcaklık değişimine uyum sağlaması önemlidir. Kırılan parçanın kalınlığına göre epoksi türevli yapıştırıcılar da kullanılabilir. Bu tür malzemelerin geri dönüşümü olmadığı için dikkatli uygulanması gerekir. Kırılan parçaları birleştirmek için düz zemin veya kum havuzları kullanılır. Çinilerin eksik parçalarında veya derin oyuklarda uygun dolgu malzemesi seçilir (alçı, polyfilla) doldurulan alan orijinal çiniye uygun renklerle akrilik boyalar, pigmentlerle boyanır. Bu işlemin uzaktan çok anlaşılmayan yakından ayırt edilebilir olması gereklidir. Bu alanlar sadece alçı ile doldurulup boş da

birakılabilir. Diğer bir yöntem de eksik çinilerin yerine yeniden çini üretilmesidir. Çinileri yerleştirirken uygun harcı kullanılması da çok önemlidir. Çimento harçla duvar arasında çekme gerilimini artıracığından pek uygun görülmemektedir. Yatak ve derz boşlukları için hidrolik harçlar (suyla temas edince sertleşen) kullanılmalıdır. Genellikle tarihi yapılarda küfeki harcı tercih edilir. Harcı monte ederken derz araları düzgün ve nemli olmalıdır.

Mescidin iç mekanda bulunan penceresinin (bkz. Şekil 6 ve Şekil 7) üst alınlığı ve dikdörtgen geometrik kompozisyonu olan panodaki çinilerin üzerine (sonradan eklenen binadan dolayı) çimento gelmiştir. Çimentonun içindeki tuzlar tehlikeli olduğu için ilerleyen zamanda çinilerde geri dönüşü olmayan hasarlar bırakabilir. Mescidin duvarında asılı olan hat yazılı panoda da (bkz. Şekil 8 ve Şekil 9) sarı lekeler dikkat çekmiştir. Bunların üretim kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Üretim kaynaklı hataları önlemek atölye ortamında çamura uygulanacak müdahalelerden başlamaktadır. Çini; kaolin, tebeşir, kil, kuvars gibi hammaddelerin belirli reçetelerle hazırlanarak, şekillendirilip ilk pişirimi yapıldıktan sonra geleneksel motiflerle desenleyerek sırlanıp pişirilmesi sonucu ortaya çıkan sanat ürünüdür. Bu hammaddelerin iyi öğütülmesi ve homojen karışması gereklidir. Çamur hazırlama, yoğurma, şekillendirme, rötuşlamalarda ve pişirimlerde bir sürü hata ortaya çıkmaktadır. Çamurda hava kalması ve nemin bünyeden doğru atılmaması kısa ya da uzun vadede hatalara neden olmaktadır. Genellikle çatlamalar ya da iç bükey vs gibi şekil bozuklukları oluşur. Çini yüzeye sürülecek astarın çini bünyeye ile uyumlu ve doğru kıvamda olması gereklidir. Çini bünyeyi çatlatması, astar tutmaması, kabuklanması ve soyulması en çok karşılaşılan hatalardır. Renklendirmede kullanılan oksitlerin iyi öğütülmesi ve doğru karıştırılması gerekir. İyi karışmayan oksitler topaklanma yapabilir. Bazı oksitler sırlı pişirimde değerlik değiştirerek gaz açığa çıkarır iğne deliği ve kabarcık gibi hatalara neden olur. Çini sırnın da bünyeye ile uyumlu olması ve pişme derecelerinin doğru ayarlanması gerekir. Fırınlama aşamasında da sır akması sır birikmesi gibi bazı hatalar oluşabilir. Çiniler fırına dengeli ve düzgün yerleştirilmeli fırındaki ısı dağılımı dengeli olmalıdır.

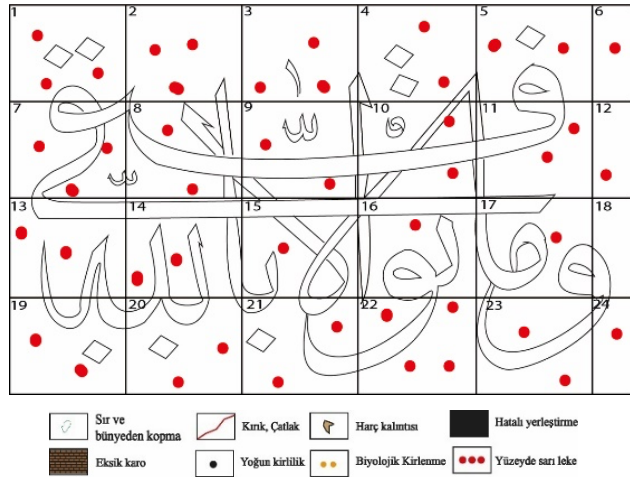

Şekil 6. Pano 3 Hobyar Mescidi batı cephe.

Şekil 7. Pano 3 hasar tespit planı

Şekil 8. Pano 4.

Şekil 9. Pano 4 hasar tespit planı (iç cephe).

3. Sonuç

Asar-ı Atika nizamnamelerinden günümüze kadar gelen süreçte olumlu gelişmeler görülse de koruma konusunda yeterli düzeyde bilgi sahibi olmamız gözümüzün önündeki değerleri anlamamıza hatta bazen onları tamamen kaybetmemize neden olmaktadır. Uluslararası düzenlemelere göre, yasada 2863/5226 sayılı maddesinde yer alan '19 yy. sonuna kadar yapılmış taşınmazların' korunmasının gerekli görüldüğü, bu tarihten sonra yapılan taşınmazların 'önem ve özellikleri' bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığı'na belirlenenlerinin koruma altına alınacağı ifadesinden, bu dönem ve sonrasına ait olan tarihi ve kültür varlıklarının kaderinin ne olacağı belirsizdir (Kamacı, 2014, s. 13). 1976 yılında hayata geçirilen UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi'nde listeye alınması kararlaştırılan İstanbul'un belirli bölgeleri zamanla sit alanı ilan edilmiştir. Tarihi Yarımada'nın 1985 yılında Sultan Ahmet Arkeolojik Parkı, Süleymaniye Camii ve Çevresi, Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı) ve Çevresi ve İstanbul Kara Surları alanları sit alanı ilan edilmiştir (Eryazıcıoğlu, 2018, s. 121).

1951 yılında kurulan Gayrimenkul eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu 1971-1983 yıllarında İstanbul'da 11 adet sit alanı ilan etmiştir. Bu alanlarda Eminönü, Beyoğlu ve Fatih'in olmaması ilginçtir. 1995 yılında sit alanı ilan edilen Yarımada'nın koruma konusunda geç kaldığı ortadadır. 2005 yılında Kültür Bakanlığı'nın başlattığı bir çalışmayla 20 bölge kurulu tarafından, tarihi, kültürel, doğal ve arkeolojik sit alanlarının tespit ve belgelemesi yapılmıştır. Tarihi Yarımada'nın korunması için 2005 yılında ve 2011 yılında 1/5000 ölçekli koruma amaçlı nazım imar koruma planları çıkartılmıştır. Genel itibariyle olumlu bir tablo çizilmesi beklenen bu planlar maalesef detaylarına bakıldığında Tarihi Yarımada'nın lehine olması gereken bazı kararların sıkıntılı ve tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Ulaşım konusunda merkez haline gelen bölge, insan ve araç yoğunluğu yüzünden kirlenmektedir. Tarihi Yarımada'nın çehresini bozacak yapılaşma ve plansız ziyaretçi akını da bölgedeki anıtlara zarar vermektedir. Kültürel miras olan yarımada'nın korunması insanlığın ortak problemidir. Önce bireyden başlaması gereken bu bilinç, toplumsal boyuta ulaştığında daha etkili olacaktır. Bu konuda merkezi yönetim, yerel yönetim, uluslararası kuruluşlar, mesleki kuruluşlar, yerel halk ve sivil toplum kuruluşları birlikte adım atmalıdır. Yasalarla yürütülmeye çalışılan koruma politikasının halkın desteğini almadığı sürece çok gelişmiş düzeyde olmayacağı ortadadır. Halkın bu konuya katılımı da eğitimle mümkün olmaktadır. Erken yaşlarda çocuklara kazandırılması gereken bu kavramlar ileriki dönemlerde bilinçli bireyleri ve toplumu oluşturacaktır. Ülkemiz de yüksek öğrenim kurumlarında bu bölümler artmaya başlamıştır. Bu bölümlerin daha çok artması ve okulların kendi bünyesinde tam teçhizatlı laboratuvarların kurulması veya sayısının artırılması daha nitelikli işlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada Hobyar Mescidi örneği üzerinden değerlendirilen çini aslında tarihi çok eski uygarlıklara kadar uzanan geleneksel bir sanat ürünüdür. Mimaride uzun yıllardır kullanılan bu seramik malzeme taşınır olduğu için her zaman çalınma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Geçmişte çinilerin yurtdışına kaçırılması, parayla satılması gibi üzücü olaylar yaşanmıştır. Giriş çıkış kısıtlaması olmayan bu yapıların güvenlik koşulları oluşturulamamış ve bazı cami-mescitteki çiniler yağmalanmıştır. Tarihi ve kültürel değeri yüksek olan bu eserlerin öncelikle hırsızlık olayına karşı korunması gereklidir. Yapılardaki çinilerin kaçırılması kadar üzücü olan başka bir durum da koruma konusunda uzman olmayan kişiler tarafından çinilere uygulanan yanlış yöntemlerdir. Kırılğan bir malzeme olan çiniye uygulanacak yöntemlerin de hassas olması

sağlıklı gereklidir. Yapı üzerinde sağlam gibi görünen çini düşme tehlikesi altında olabilmektedir. Bu durumda restoratör ilk önce çinilerin yerlerinde sağlam olup olmadığını (sallanıp sallanmadığını) kontrol etmelidir. Diğer sıkça karşılaşılan hatalar arasında çininin devamı olmayan farklı desen içeren parçalarla tamamlanmış olmasıdır. Çini koruma onarım yapacak uzmanın malzeme bilgisi kadar geleneksel çini desenini de bilmesi gereklidir.

Çini malzeme, üretimde oluşabilecek teknik hatalar, çevresel etkenler ve insan kaynaklı yanlış onarımlar gibi birçok farklı sebeplerden dolayı hasar almaktadır. Koruma onarımın bir şekilde gerçekleşmesi için konservasyon raporu çok önemlidir. Bu rapor, eserin belgelenmesi-teşhisi -uygulaması gibi basamaklardan oluşur. Eserin belgelenmesiyle; tüm bilgilerinin analizleri, çizimleri, konservasyon raporları, müdahaleleri eski hali ve yeni halinin fotoğrafları gibi tüm ayrıntılar kaydedilir. Belgelemeden sonraki diğer adım teşhistir. Teşhis, eserin malzeme karakterizasyonunu, geçirdiği dönemleri ve bozulmasının nedenleri için laboratuvar ortamındaki çalışmaları içermektedir. Teşhis için ilk olarak yerinde gözlem yapmaya giden ekip; restorasyon uzmanı mimar, restoratör, konservatör, gerektiğinde jeoloji mühendisi ve arkeolog gibi uzmanlardan oluşur.

Uzman olmayan kişilerin yaptığı gereksiz müdahaleler çinilerde büyük kayıplara neden olabilmektedir. Gereksiz yere çinilerin yerlerinden sökülmesi, düzgün taşınmaması; çinin düşmesi ve kırılması gibi sonuçlara neden olmaktadır. Böyle bin bir zahmetle yapılmış ve tarihe tanıklık etmiş çinilere sahip çıkmak hem insani hem de ulusal bir görevdir. Tarihi yapıların öneminin anlaşılmasına başlanması bir nebze rahatlatırken yapının en önemli süsleme unsurlarından biri olan çininin hala gerekli değeri görmemesi üzücüdür. Resmi kurumlarda yapıyla ilgili bilgi ve çizime ulaşılrken çinilerle ilgili detaylı bilgi maalesef yoktur. Hatta bazı belgelerde çinilerden taş süsleme olarak bahsedildiği görülmüştür. Bu tarz araştırmalarda yapıda çini olup olmadığını belgelerden çok, yerinde gözlem yaparak anlamak en sağlıklı yöntemdir. Mimaride kullanılan çinilerin de diğer kültür varlıkları gibi belgelenmesi gereklidir. Bu makalenin amacı tarihi çinilerin kayıt altına alınmasını sağlayarak gelecek çalışmaların artmasına vesile olmaktır.

Kaynakça

- Ahunbay, Z. (2004). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Alkan, N., Ersen, A., Güleç, A. ve Kudde, E. (2009). Konservasyon raporunun önemi, içeriği ve hazırlanma adımları. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 1 (2). 3-17.
- Aydın, B. N. (2017) *Tarihi yarımada Hanlar Bölgesi'nde kültürel rota tanımlanması*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ayverdi, E. H. (1953). *Fatih devri mimarisi*. İstanbul Matbaası.
- Batur, A. (2003). *Vedat Tek: Kimliğinin izinde bir mimar*. Yapı Kredi Yayınları.
- Belli, V. E. (2009). *Van Hüsrev Paşa camisindeki taş, çini ve kalemşi süslemelerin bozulma nedenleri*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kadir Has Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Programı.
- Buys, S. & Oakley, V. (1998). *The conservation and restoration of ceramic*, Oxford.
- Cezar, M. (1971). *Sanatta Batı'ya açılış ve Osman Hamdi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dinçer, İ., Enlil, Z. ve Evren, Y. (2009). İstanbul'un koruma alanlarının değerlendirilmesi. *Megaron YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi*, 3 (3). 310-324.
- Eryazıcıoğlu, M. E. (2018). *Kültürel miras ve insan hakları bağlamında Türkiye'de koruma sisteminin incelenmesi: İstanbul tarihi yarımada örneği*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Henry, A., McCaig, I., Willett, C., Godfraind, S., & Stewart, J. (Eds.). (2015). *Practical building conservation: Earth, brick & terracotta*. Ashgate.
- Işıkhhan, S. (2008). *Türkiye'de tarihi yapılardaki çinilerin korunmasına ilişkin yapılan çalışmalar ve İzmir Milli Kütüphane – Opera Binası çinilerinin koruma projesi*. [Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Kaboğlu, A. (2010). *Hobyar Mescidi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı.
- Kaderli, L. (2014). Kültürel miras koruma yaklaşımlarının tarihsel gelişimi, *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*. (12), 29-41.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubaked/issue/57269/810039>
- Kamacı, E. (2014). *2863 Sayılı KTVKK'nın Uluslararası Yasal Düzenlemeler Bağlamında Değerlendirilmesi*. METU yayınları.
- Kuban, D. (1996). *İstanbul, bir kent tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Madran, E. (1996). Cumhuriyetin ilk otuz yılında (1920-1950) koruma alanının örgütlenmesi. *ODTÜ MFD*. 17 (1-2), 75-87.
- Madran, E. ve Özgönül N. (2002). *Kültürel ve doğal değerlerin korunması*. TMMOB Mimarlar Odası Yayını.
- Mumcu, A. (1969). Eski eserler hukuku ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26, 45-78.
- Öz, T. (1987). *İstanbul camileri* (1. Cilt) (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sözen, M. (1984). *Cumhuriyet dönemi Türk mimarlığı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yazır, E. H. (2005), *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali ve Muhtasar Tefsiri*. Çelik Yayınevi.